

MARJETICA Potrč

UMETNICA IN ARHITEKTKA

Marjetica Potrč (1953), ena naših daleč naj-

bolj prepoznavnih in mednarodno uspešnih umetnic, se je po dolgih letih ustvarjanja in pedagoškega dela v tujini zdaj končno ustalila v domači Ljubljani, kjer smo o njenem delu, življenju in arhitekturno-umetniških konceptih, s katerimi se ukvarja v svojih študijah in projektih, spregovorili v njenem bivalnem ateljeju v Rožni dolini. Medtem ko berete pričujoči intervju, so njene risbe razstavljene v newyorškem muzeju MoMA – na razstavi *Building Citizens* –, sočasno pa razstavlja tudi na beneškem arhitekturnem bienalu, na mednarodnem trienalu umetnosti in okolja EKO8 v Mariboru, zagotovo pa še kje. Seznam svetovnih umetniško-institucionalnih avtoritet, ki so v preteklosti predstavljale njena dela, je fascinanten: med drugim je razstavljala na številnih izvedbah bienala v Sao Paulu in v Benetkah, pohvali pa se lahko tudi s samostojno razstavo v newyorškem muzeju Guggenheim, ki ji je na prelomu tisočletja dodelil prestižno nagrado Huga Bossa. Slabih deset let pozneje jo je ameriška revija Newsweek uvrstila med deset najpomembnejših umetnikov na svetu. Njene

Piše: Gregor Kocijančič

Foto: Uroš Abram

risbe, imenovane *Arhitekturne študije projektov*, so zgolj ena izmed številnih dejavnosti, s katerimi se je uveljavila: ustvarja na pre-

sečišču med vizualno umetnostjo, arhitekturo in aktivizmom, ogromno dela tudi na terenu, kjer si – navadno skupaj s svojimi študenti hamburške univerze HFBK – prizadeva za dobre participatorne prakse.

Vaši projekti načelno odgovarjajo na probleme, izzive, s katerimi se sooča določeno območje ali skupnost. Na katerih področjih bi bilo treba v tem kontekstu intervenirati v Ljubljani, kakšnih projektov bi se v Ljubljani lotili vi?

► O Ljubljani v tem kontekstu pravzaprav ne razmišljam veliko, lahko pa omenim ljubljansko zanimivost, ki je povezana z mojim delom v tujini. Pred časom mi je Nevenka Koprivšek povedala, da je mesto v nekaterih javnih prostorih posadilo sadna drevesa, ki so jih tamkajšnji prebivalci nato namerno poškodovali. Zanimivo je, kako lahko tovrsten vandalizem postavi vprašanje, kakšen javni prostor si dejansko želijo prebivalci nekega mesta. Ob tem so se mi takoj vklopile antene: takoj ko se v javnem prostoru pojavi vandalizem, je to pravzaprav pokazatelj, da nekaj ni prav, da si družba želi

Modrost participatornih projektov je, da ne delaš za skupnost, temveč skupaj z njo. Zgolj tako lahko uresničiš idejo mesta, ki resnično deluje.

drugačen dogovor. Ker je ta pripetljaj povezan z nasiljem, me močno spominja na projekt, ki sem ga s študenti iz svojega razreda participatorne prakse *Oblikovanje za živi svet* (Design for the Living World) pred kakšnimi petimi leti naredila v Južnoafriški republiki, v mestu Soweto. Skupaj s prebivalci smo spremenili javni prostor sredi soseske, ki so ga občutili kot nikogaršnjo zemljo, kot prostor nasilja in negotovosti, in kot prostor za odlaganje smeti. Ustvarili smo prostor, ki so ga vodili in upravljali prebivalci, pri čemer je prihajalo do fascinantnih premikov tako v mišljenju mojih študentov kot v mišljenju lokalne skupnosti, saj smo v sodelovanje oboji vstopali z bremenom lastne prtljage, ki se ji po domače reče »pedsodki«. Eno temeljnih vprašanj projekta je bilo, kaj pravzaprav zagotavlja varnost javnemu prostoru. Evropejci smo trdili, da so to ljudje. Kljub temu da želimo gledati onkraj modernizma, smo pravzaprav klasični modernisti, ki pravijo: »*Odprt prostor je odprta družba.*« Prebivalci se z nami seveda niso strinjali: okoli prostora so želeli postaviti ograjo, jo nadgraditi z bodečo žico in prostor pod ključem zaščititi pred zunanjimi obiskovalci. S tem izločiš druge in zaščitiš sebe. Na to nismo mogli pristati. Proces je trajal precej dolgo, a na koncu smo prišli do kompromisa: pol metra visoka ograja, ki jo lahko zlahka prestopiš, vendar označuje prostor, je zagotavljala konsenz med nami, Evropejci, in prebivalci Soweta. Markiranje prostora je bil začetek novega besednjaka, ki smo ga v *Oblikovanju za živi svet* začeli graditi prav v Sowetu, da bi presegli modernistično standardizirano znanje. Spoznali smo, da je ideja, kaj je javni prostor, pravzaprav kulturni konstrukt: vsaka kultura ima svojo zamisel o tem, kaj naj bi sploh bil javni prostor.

Na kakšen način se to povezuje z vandalizmom v Ljubljani?

► Naj to pojasnim s še eno anekdoto. Skupnost v Sowetu ni poznala koncepta javnega prostora, kot ga poznamo mi. Svojo vizijo javnega prostora so prezrcalili iz javnih parkov v Johannesburgu: v Soweto so preslikali koncept javnih žarov, vendar jih potem, ko smo jih s skupnimi močmi zgradili, ni nihče uporabljal. To se nam je zdelo čudno: zakaj jih nihče ne uporablja, če so bili njihova

želja? Javne žare so razumeli kot simbol javnega prostora, ko pa so jih premestili v svoje okolje, tam ta konstrukt ni deloval.

Če se v parku Tivoli uležete pod drevo in naredite piknik, se ne bo nihče ulegel na vašo odejo in pojedel vašega kosila. V naši družbi vsak razume nenapisano pravilo oziroma družbeni konsenz, da je tak piknik mehurček, zasebni prostor znotraj javnega prostora. Skupnost v Sowetu tega koncepta ni poznala: če bi na javni površini pekli meso na žaru, bi se lahko zgodilo, da bi jim ga pojedli mimoidoči. Ta anekdota o neuporabljenih žarih je pokazala na težavo, ki ji rečemo dediščina apartheida; prepoznali smo jo v našem skupnostnem projektu, čeprav je od pravne ukinitve apartheida minilo že dvajset let. Vrednote v javnem prostoru je bilo treba zgraditi iz točke nič, treba je bilo preseči izgubo javnega prostora in javne sfere med apartheidom. Skupnost temnopoltih Južnoafričanov je bila v času apartheida izključena iz javnega

prostora in javne sfere. Še vedno pred muzejem apartheida v Sowetu stoji klop, na kateri piše »*samo za Evropejce*« – na njej danes lokalci z veseljem pozirajo. Apartheid je bil izjemno travmatičen proces, v katerem je temnopolta skupnost ponotranjila svojo izgubo javnega govora in zato posledično ni bila sposobna vzpostaviti lastnega koncepta javnega prostora. Projekt Soweto je bil njihov poskus artikulacije javnega oziroma skupnostnega prostora. Organizirali so se in delovali v skupinah: ena skupina je bila za vzdrževanje, druga za varnost, tretja za kulturo in umetnost, četrta pa za urbano agrikulturo in otroško igrišče. Za nas Evropejce je proces oblikovanja tega prostora zgovoren primer, ki je pokazal, da je vsak javni prostor konstrukt specifične kulture. Pogosto se zalotimo ob misli, da vsi razumejo naše koncepte, pa to pravzaprav ne drži.

Skratka, zakaj govorim o Sowetu, če ste me vprašali po Ljubljani? Želim poudariti, da

Srečanje prebivalcev južnoafriškega mesta Soweto, ki so zanemarjen javni prostor sredi soseske skupaj z Marjetico Potrč in njenimi študenti spremenili v prostor, ki ga vodijo in upravljajo sami. / Foto: Marjetica Potrč

Kakšno je mesto, v katerem živimo, je odvisno predvsem od samih prebivalcev: ali je to mesto, ki mu dirigirajo *developerji* ali oblast od zgoraj navzdol – ali pa bo na njihove odločitve vplival glas ljudstva. Moramo kultivirati upanje v drugačen način življenja.

Skupnost temnopoltih Južnoafričanov je bila v času apartheida iz javnega prostora izključena, projekt Soweto pa je, tudi s festivalom ulice, pokazal, da si vključitve vanj želi. / Foto: Terry Kurgan

če bi mesto Ljubljana pred sajenjem sadnih dreves poskrbelo za dialog s prebivalci, do vandalizma ne bi prišlo. Mesto mora javni prostor ustvarjati skupaj s prebivalci. To je tudi modrost participatornih projektov: ne delaš za skupnost, temveč skupaj s skupnostjo. Zgolj tako lahko uresničiš idejo mesta, ki resnično deluje.

Lahko to modrost obrnemo? Je torej včasih bolje delati za skupnost in ne z njo? Zdi se, da je zdaj, ko je participacija postala trend, vključitev javnosti pogosto sama sebi namen.

► Temu pravimo lažna participacija. Vsaki generaciji študentov dam v branje delo avtorice Sherry Arnstein *Lestev participacije*, ki je izšlo že konec šestdesetih let, a je še vedno zelo relevantno. V njem je narisana lestev, na kateri so prikazane različne stopnje participacije, ki se vrstijo od manipulacije, terapije, prek informiranja in konzultacije, do partnerstva, participacije, na vrhu pa je upravljanje. Kaj je lažna in kaj je prava

participacija, je torej definirano že desetletja. Zakaj pa je participacija ravno zdaj postala tako popularna in trendovska? Zato, ker jo preprosto potrebujemo. Od socialne revolucije leta 1968 do finančnega zloma 2008 je bil nad nami »neoliberalni oblak« – kot mu rada rečem. V teh štiridesetih letih smo pristali na socialni in ekonomski neoliberalni dogovor, v katerem je participacija postopoma izginila. Zdaj se spet pojavlja, saj smo v času post-razvoja, v katerem moramo vpeljati nove metode.

Kakšne so te metode?

► Moramo si izmisliti nove načine sobivanja onkraj tega, kar je privatno in javno. Participatorni projekti – kot je bil ta v Sowetu – so orodja za vključevanje prebivalcev v upravljanje mesta. Precej časa sem živela v Berlinu, kjer je priljubljen način sobivanja, imenovan *Genossenschaft* oziroma stanovanjska zadruga. Moji znanci so del tovrstne zadruge: zbrali so sredstva, odkupili

zemljišče – s tem so zemljišče izvzeli iz nepremičninskega trga – in zgradili večstanovanjsko hišo. Poleg svojih stanovanj imajo v zadrugi skupnostne prostore – podobno kot je bil projekt v Sowetu skupnostna »soba« v mestu, torej v »hiši«, ki ji pravimo soseska. To je na neki način neposreden odgovor na t. i. ograjene soseske (*gated communities*) in na odsotnost socialne države.

Kakšen je vaš odnos do nepremičninskih *developerjev*?

► Moje delo na terenu sestavljata dve temeljni praksi: javni umetniški projekti in participatorni projekti. Če delaš kot umetnik, lahko ustvarjaš zunaj okvirjev, »out of the box«. Pred leti sem s sodelavci Ooze Architects – Evo Pfannes in Sylvainom Hartenbergom – oblikovala javni umetniški projekt *O prsti in vodi: Bazen King's Cross (Of Soil and Water: King's Cross Pond Club)*, ki so ga naročili *developerji* soseske King's Cross v prestižnem delu Londona. Oblikovali smo

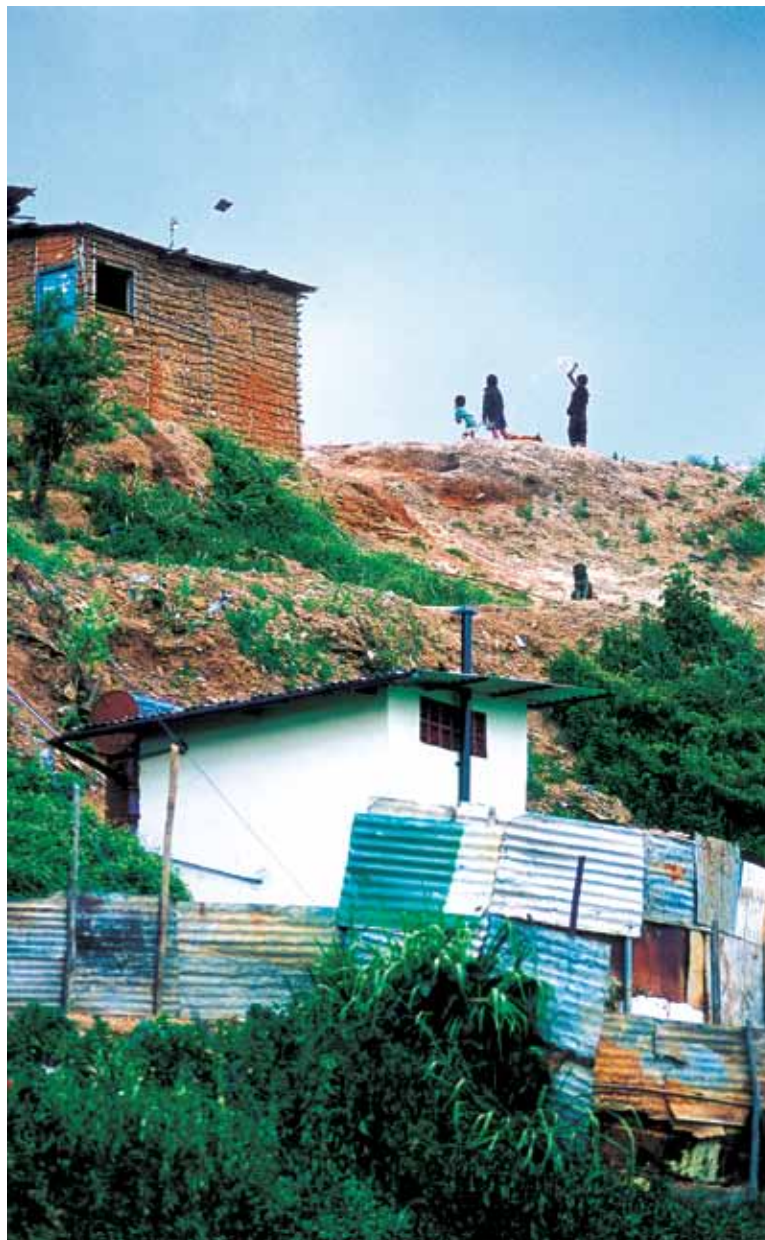
Načini samoorganizacije različnih skupnosti so pravzaprav arhitektura: to je socialna arhitektura, arhitektura delovanja družbe. Arhitektura ni le forma. Arhitektura je lahko marsikaj drugega.

mikroekološko okolje s plavalnim bazenom, ki so ga čistile vodne rastline. Naše konceptualno izhodišče je bilo, da vrednost zemljišča v tem projektu ne bo nepremičnina, temveč voda in prst, torej naravni viri, od katerih smo odvisni, a o njih ne razmišljamo dovolj. Druga vrednota, ki je bila vgrajena v koncept projekta, je bila soodvisnost z naravo: število obiskovalcev je bilo določeno glede na to, kolikšno količino vode lahko očistijo rastline. To ni bilo javno kopališče, ki je dostopno vsem: kdorkoli je vstopil v bazen, je vstopil tudi v dogovor z naravo. Po dveh letih, ko se je bližal čas zaprtja, so uporabniki organizirali peticijo in jo naslovili na *developerje* z zahtevo, da se status projekta spremeni iz začasnega v stalnega. Pritisk na *developerje* so izvajali sami. Povedati želim, da tovrstnega pritiska nikoli ne izvajam jaz: to je v domeni lokalnih prebivalcev. Oni uporabijo projekt kot orodje za spremembo mesta, za oblikovanje novih vrednot v mestu.

V participatornih projektih je podobno. Če so prebivalci vključeni v koncept in oblikovanje prostora od samega začetka, potem imajo možnost, da posvojijo prostor in vrednote projekta preobrazijo v pritisk na mestne strukture. Kakšno je mesto, v katerem živimo, je odvisno predvsem od samih prebivalcev: ali je to mesto, ki mu dirigirajo *developerji* ali oblast od zgoraj navzdol – ali pa bo na njihove odločitve vplival glas ljudstva. Moramo kultivirati upanje v drugačen način življenja.

Kaj se zgodi s projekti, ko zapustite prostor, kjer jih izvajate? Ali torej z intervencijami v javnem prostoru sploh ne ciljate na končne rešitve?

► Kot veste, ni nič v mestu stalno. To je zanimivo: kadar narediš projekt, ki sledi načelom participacije, ga bodo ljudje vzeli za svojega in s tem razvili nov način upravljanja. Tako v Londonu kot v Sowetu je prišlo do enake želje: do želje po vzpostavitvi javnega prostora, ki ga upravlja lokalna skupnost. V participatornih projektih udeleženci preizkušajo ideje, izmenjujejo znanje, gradijo zaupanje v skupnostna dogovarjanja, tako pa postanejo družbeno zavedni posamezniki. Ves čas pridigam o pomembnosti nove oblike javnega prostora, ki ga organizira in upravlja lokalna skupnost. Pri tem ne gre za »alternativne«

Marjetica Potrč je leta 2003 skupaj s sodelavko Liyat Esakov in prebivalci barria La Fila, neformalnega dela venezuelske prestolnice Caracas, kjer vlada veliko pomanjkanje vode, razvila suho stranišče, ki deluje brez vode. / Foto: Andre Cypriano

Svet je kot inteligenten organizem, v katerem lahko v istem času v različnih kulturah prideš do podobnih idej.

Danes takšna stranišča stojijo tudi v formalnem delu Caracasa in projekt živi svoje življenje. /Foto: Andre Cypriano

prostore: gre za prostore, ki jih država danes nujno potrebuje, po eni strani zaradi upada socialne države, po drugi pa zaradi podnebnih sprememb. Vse to nas spodbuja, da o javnem prostoru razmišljamo na nov način. Ko oblikujemo javni prostor, oblikujemo javno mnenje. Hkrati so prostori, v katerih delam, tudi eksperimentalni: so kot laboratoriji, v katerih preizkušam različne ideje in kjer se artikulirajo nove izkušnje. Ti laboratoriji so prostori novih družbenih dogovorov. To je nekaj drugega kot privatiziran javni prostor ali javni prostor, ki se pretvarja, da je dostopen za vse, pa pravzaprav ni.

V znanstvenih laboratorijih v glavnem večina eksperimentov spodleti, še preden pridemo do zelenega rezultata. Je tako tudi v vaših »laboratorijih«?

► Delam z lokalnimi prebivalci, ki imajo sami svoje zamisli o tem, kaj, zakaj in kako nekaj razviti. Pri teh projektih sem zgolj mediator. Avtorica sem, ko ustvarjam risbe, pri participatornih projektih pa sem posrednik med skupnostjo in lokalno vlado.

Sočasno sem tudi mediator za ideje o prihodnosti, ki jih ima vsaka skupnost, a jih ne požene naprej: zaradi takšnih in drugačnih družbenih razlogov – prej sem denimo omenila travmo javnega prostora v Sowetu, ki je posledica apartheida – imajo ljudje zablokirane kanale, ki jih lahko kot posrednik odpreš. Nikoli ne začnem s kritiko vlade ali *developerjev*, temveč skušam vzpostaviti projekte, ki na dolgi rok predstavljajo upanje za prihodnost. Če kritiziraš, s tem izgubljaš ogromno energije in hkrati daješ vrednost tistemu, kar kritiziraš. Energijo, ki jo imamo, je bolj produktivno vlagati v to, da pokažemo na različne možnosti razvoja.

Pred časom sem delala raziskavo v državi Acre v Amazoniji, v gozdu, kjer je veliko skupnosti in malo zgrajenega. Takrat sem spoznala, da so tudi načini samorganizacije različnih skupnosti pravzaprav arhitektura: to je socialna arhitektura, arhitektura delovanja družbe. Arhitektura ni le forma. Arhitektura je lahko marsikaj drugega.

Koliko se vaše delo z avtohtonimi skupnostmi križa z antropologijo?

► Že na začetku kariere mi je marsikdo rekel, da sem pravzaprav antropologinja, a takrat še nisem točno vedela, kaj to sploh je. Kmalu po prelomu tisočletja – ko meja med umetnostjo in arhitekturo ter drugimi disciplinami še ni bila tako zabrisana kot danes – sem bila vključena v *Caracas Case Project*, raziskovalni projekt o neformalnem naselju. Krovna organizacija, pod okriljem katere je projekt potekal, je k sodelovanju povabila strokovnjake z različnih področij: arhitekta, oblikovalce, fotografe, pisatelje in med drugimi tudi antropologa. Slednji me je najbolj zanimal. Njegova skupina je nasilje v Caracasu proučevala z antropološkega stališča: med drugim so nam povedali, da je pokazatelj nasilja med moškimi in ženskami prisoten že v lokalnih časopisih, kjer so bile ženske v manjšini in kjer je bilo popularno, da so ženske predstavljene kot žrtve. V ospredju raziskave teh antropologov je bilo mesto prebivalcev, ne pa mesto arhitekture.

Modernistični diskurz – kot ga danes učijo v šolah – standardizira znanje. Če želiš prodreti onkraj tega okvirja in obnoviti znanje – kar je v našem času eksistencialna praksa –, moraš iti ven iz modernizma in potem lahko arhitektura postane zelo podobna socialni antropologiji.

Prepoznala sem vzporednice s projektom *Suho stranišče* (Dry Toilet), pri katerem sva s sodelavko Liyat Esakov trdili, da je njegov fokus voda, ne pa zgrajen objekt. Takrat je bilo običajno, da se v ospredje postavlja objekt, in bilo je nenavadno, ko sva z Liyat vztrajali, da je suho stranišče v soseski La Fila projekt o vodi – oziroma o pomanjkanju vode. Prebivalci v tem delu neformalnega naselja niso imeli dostopa do komunalnega vodnega omrežja, hkrati pa je bila preskrba z vodo nestabilna v vsem Caracasu. Postavitev suhega stranišča, ki ne potrebuje vode in smo ga skupaj z lokalno skupnostjo zgradili na vrhu neformalnega naselja La Fila, je skušalo razmisliti razmerje med infrastrukturo in arhitekturo v resnični urbani praksi v mestu, kjer približno polovica prebivalstva vodo iz komunalnega vodnega omrežja prejema največ dva dni v tednu.

Svet je kot inteligenten organizem, v katerem lahko v istem času v različnih kulturah prideš do podobnih idej. Metodologije, ki jih je naša skupina postavila in ozavestila v Sowetu, so bile morda podzavestno navdihnjene z socialno antropologijo: označevanje ozemlja, relacijski objekt, obred prehoda in podobno. Za študente je bilo bistveno, da se odmaknejo od modernističnega diskurza. Modernistični diskurz – kot ga danes učijo v šolah – standardizira znanje. Če želiš prodreti onkraj tega okvirja in obnoviti znanje – kar je v našem času eksistencialna praksa –, moraš iti ven iz modernizma in potem lahko arhitektura postane zelo podobna socialni antropologiji.

Antropološka prizadevanja za delo z avtohtonimi prebivalci so pogosto zahtevna zaradi odpora staroselcev: zaradi odpora do prišlekov, ki so prišli »reševati njihov svet«. Ste se pri svojem delu z amazonskimi staroselci soočili s tovrstnimi izzivi?

► Fascinantno je, da želijo staroselci – kljub temu da so bili kolonizirani, potlačeni in izseljeni – z nami še vedno deliti svoje znanje. To je fantastična lastnost človeškega plemena: deljenje tega, kar si se naučil, pa naj bo to deljenje znanja med materjo in otrokom, med vami in vašimi prijatelji ali pa med različnimi skupnostmi po svetu. Pred stotimi leti, ko so ljudje menili, da je napredek neskončen proces, je bilo znanstveno znanje

za naš kulturni prostor pravzaprav edino kredibilno. Danes, ko se sprašujemo, kako bi lahko upočasnili neusmiljeno rast kapitala, lahko novo znanje pridobimo zgolj tako, da presežemo svoje kulturne okvirje. Izmenjava znanja med znanstveniki in avtohtonimi prebivalci je pri tem ključna.

Kaj so glavni nauki, ki jih lahko na zahodu sprejmemo od staroselcev? Preučevali ste denimo, na kakšne načine se staroselske skupnosti skušajo ubraniti neoliberalnemu ekonomskemu in socialnemu dogovoru.

► Staroselci govorijo podoben jezik kot naravovarstveniki. Kar se je zdaj pri nas zgodilo s pozivom za referendum za vodo, kaže, da so ljudje zmožni preseči ideološke razlike. To je klic prihodnosti! Nove konsenze lahko gradimo onkraj ideoloških preprek. Okoljski aktivisti v Nemčiji so tožili državo, ki je pred letom dni sprejela zakon o podnebni spremembi, saj je bil brezupno

neambiciozen in je odlagal breme »od-rasti« (*degrowth*) na prihodnje generacije. Ustavno sodišče jim je dalo prav in s to odločitvijo so se strinjali vsi, tako levi kot desni. Naj gre za gibanje *Petki za prihodnost* ali za staroselce v Avstraliji, vsi razmišljajo za sedem generacij naprej. Neoliberalizem je želel narediti hiter razvoj, v katerem ni bilo časa za dialog s skupnostmi; pravzaprav ni bilo časa za nič, le za nenehen napredek. »Od-rast« je velik izziv: ne smemo si delati utvar, da bomo odpravili podnebne spremembe, lahko jih le ublažimo. Pri tem gre za spremembo nas samih: ne smemo biti lastniki, temveč skrbniki, predvsem v odnosu do narave.

Kaj v tem kontekstu pomeni razlika med lastniki in skrbniki?

► Gre za to, da vstopiš v dialog z naravo, da narave več ne obravnavaš kot objekt, temveč kot subjekt. Če v ustavi piše »pravica do vode«, to pomeni, da še vedno vidimo

Skupaj z Ooze Architects je v pretižnem delu Londona King' Cross oblikovala javni umetniški projekt O prsti in vodi je plavalni bazen, ki so ga čistile vodne rastline. Ko se je po dveh letih bližal čas zaprtja, so uporabniki sami organizirali peticijo za trajno ohranitev bazena. / Foto: z dovoljenjem Save KX Campaign

Danes, ko se sprašujemo, kako bi lahko upočasnili neusmiljeno rast kapitala, lahko novo znanje pridobimo zgolj tako, da presežemo svoje kulturne okvirje. Izmenjava znanja med znanstveniki in avtohtonimi prebivalci je pri tem ključna.

Uroš Abram

zgolj vodo v kozarcu: jaz sem subjekt, voda v kozarcu je objekt. Če pa govorimo o »pravici vode«, voda postane subjekt. Tako kot smo si ljudje izborili človekove pravice, si moramo zdaj izboriti tudi pravice narave. Prej ste me vprašali, kaj se lahko od staroselcev naučimo na zahodu. Morda lahko to vprašanje malo razširiva: v trajnostnih teritorijah države Acre v Braziliji – ki predstavlja tretjino vse površine države – živijo staroselci in priseljenci, ki gozd izkoriščajo tako, da ta soobstaja in preživi z njimi. Gre za dogovor z naravo, za sobivanje: tako kot ljudje ustvarjamo odnose drug z drugim, jih tudi z naravo.

Koliko podnebna kriza narekuje vsebino vaših projektov?

► Danes, v času planetarne in humanitarne krize, smo prisiljeni gledati neformalna naselja z novim začudenjem, novim zanimanjem. Imamo skupno prihodnost. V času našega projekta v Caracasu so na neformalna naselja

vsi gledali zviška, če je kdo zanje sploh vedel: pravzaprav so bila skrita pod preprogo. V arhitekturnih revijah o njih ni bilo ne duha ne sluha, če pa bi se slučajno pojavila, bi se o tem pisalo slabšalno. Ko me je v Caracasu obiskala družina, so v turističnem biroju dobili zemljevid mesta, na katerem ni bilo narisanih neformalnih mest, kar je bilo popolnoma absurdno, saj so bila tako rekoč na vsakem koraku. Leta 2003 sem razstavljala na beneškem bienalu – v sekciji, ki se je imenovala *Struktura preživetja* (*The Structure of Survival*) – in naredila sem serijo risb *Caracas Case Study*. Te so zaradi nujnosti sporočila spodbudile nastanek serije risb *Temporary Territories*, v katerih sem trdila, da so ograjene skupnosti in neformalna naselja najhitreje rastoče urbane forme. Arhitekti bi me ob tej izjavi najraje za vselej utišali. Nisem znanstvenica in nisem zbirala statističnih podatkov: opozorila sem zgolj na nekaj, kar sem videla na lastne oči.

Danes vemo, da pravzaprav več kot pol prebivalstva živi v neformalnih mestih, še vedno pa jih povezujemo z nestabilnostjo, s kaosom, z nečim groznim. Takrat smo v Caracasu zelo hitro ugotovili, da neformalno naselje ni nič kaotičnega: to so pravzaprav urejene strukture, čeprav jih ne urejajo s pomočjo zapisanih pravil, temveč z ustnimi dogovori, kar je samo en primer. Prebivalci neformalnega naselja so se dogovarjali in upravljali soseske na drugačen način, kot smo vajeni. *Caracas Case Project* me je naučil, kako pomembno je, da damo ime in vrednost tistemu, kar prepoznamo v drugi kulturi. Skupna prihodnost so skupni prostori. Ograjene soseske, neformalna mesta, avtohtoni prebivalci, modernisti, znanstveniki – vsi živimo skupaj. Kar naenkrat imamo skupni prostor. Kako ga bomo oblikovali, kako se bomo pogovarjali, kako bomo med seboj delili znanje: to so pravzaprav najlepše stvari. ×